

עיר קטנה וניסיון אונס אחד

ציוריו וסיפוריו של נחום גוטמן (1898–1980) הם, לכל הדעות, מעצבי הזיכרון הישראלי הקולקטיבי של העיר תל-אביב בשנותיה הראשונות. ספרו הפופולרי עד היום, **עיר קטנה ואנשים בה מעט**: סיפורים על ראשיתה של אחוזת בית, קיבעו בתודעה את האירועים והמראות של השכונה העברית שקמה בחולות ליד יפו. ליאורה בילסקי ואנאלו ורבין בדקו פרשה אחת – ניסיונו של פועל יהודי בשנת 1913 לחדור אל חדר האמבטיה של נערה עבריה – שהוגדרה בפרוטוקולים של ועד השכונה כניסיון אונס, כפי שהיא משתקפת בספרו של גוטמן. פרשה מרתקת זו כוללת סוגיות הקשורות בפשיעה, מידת האוטונומיה השיפוטית של היישוב תחת השלטון העות'מאני, תפישות "אוריינטליסטיות" ומעמדן של נשים בשכונה העברית. המחברות מראות כיצד טקסט ספרותי הוא תעודה היסטורית רבת-ערך, וכיצד קריאה פמיניסטית בטקסט של גוטמן חושפת אמביוולנטיות רבה ביחסו האישי כלפי נשים, ערביות ויהודיות, וכן את הצורך בהקמת מערכת משפט יהודית עצמאית כדי לסמן את הגבולות בין מותר ואסור בחברה החדשה שהחלה צומחת בארץ ישראל בראשית המאה העשרים.

פתח דבר: סיפורו של העבריין העברי הראשון

בין סימני הנורמליזציה של היישוב היהודי בארץ ישראל, כפי שהוצגו בכתבתם של אבות הציונות, היו "הגנב העברי הראשון והזונה העבריה הראשונה". ואולם, עבריין אחר הוא שזכה לתואר "הפושע התל-אביבי העברי הראשון" בשנת 1913. היה זה צעיר שזה מקרוב עלה ארצה ועבד בשכונה החדשה כסייד. הוא הואשם בניסיון אונס וגורש מן הארץ על-ידי ועד השכונה של תל-אביב. שתי עדויות נשתמרו לפרשה זו. האחת היסטורית – בפרוטוקולים של ועד השכונה של תל-אביב משנת 1913; האחרת ספרותית – בספרו של נחום גוטמן, **עיר קטנה ואנשים בה מעט**, אשר התפרסם בשנת 1959, כחמישים שנים לאחר האירוע. ההשוואה בין שני המקורות מאלפת: בעוד שגוטמן, הסופר, מצייר את האירוע בצבעים תמימים ומחויכים ומציגו כאנקדוטה חביבה של הצצה ותו לא, הרי שהפרוטוקול חושף את ההתרחשויות האמיתיות – פריצה, הפעלת אלימות וניסיון אונס.

פרופסור ליאורה בילסקי מלמדת בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב.

וא"ל: bilskyl@post.tau.ac.il

אנאלו ורבין, מוסמכת בתי-הספר למשפטים של אוניברסיטת ייל, היא דוקטורנטית במחלקה לפסיכולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

וא"ל: analu@013.net

פרוטוקול ישיבת ועד השכונה מיום ג, כ"ד סיון תרע"ג (1913), מקדיש שש שורות בכתב יד לתיאור הפרשה, תחת הכותרת "העסק של רוטשטיין":

מר דיזנגוף מוסר שרוטשטיין הפועל של טנצין רצה ביום ששי שעבר לאנוס ילדה אחת של הג' בולוטינה. הילדה התרחצה בחדר האמבטיה ורוטשטיין זה נכנס קשר את ידיה ורצה לאנוס אותה. לצעקות הילדה התאספו השכנים פתחו בחזקה את הדלת שהיתה נעולה והצילו את הילדה. לפי עדות הרופאה הג' גוטמן יוניס, רוטשטיין לא עשה כלום לילדה. ביום ו' שעבר תיכף התאספו אחדים מחברי הוועד והחליטו לשלוח את רוטשטיין מא"י. תיכף ומיד. ואמרו לו בפירוש שאם ישוב לא"י אז ימסרו אותו תיכף לרשות. במשך ליל יום הששי היה בבית השומר אנדאורוב ובבוקר הובילו אותו העירה, הובילו לאניה ונסעו לבירות ומשם יסע למצרים.

האירועים המתוארים בפרוטוקול הדיון היבש זכו לגרסה שנייה, דרמטית ומלאת חיים בסיפורו של גוטמן. על כך כותב שלמה שבא, בהקדמה לספר **עיר קטנה ואנשים בה מעט**:

גוטמן מספר על פועל צעיר, סייד, הרואה מבעד לחלון נערה מתרחצת באמבטיה. גוטמן מתאר בחיבה את הסייד הצעיר המוקסם מהנערה התמימה והיפה, ומתפעל. ואז הוא מחליק לתוך חדר האמבטיה, הנערה פורצת בצעקות, מתאספים שכנים הכולאים את הצעיר בבית הוועד. צינה דיזנגוף, אשתו של ראש הוועד, רחמיה נכמרים על הסייד הצעיר והיא מביאה לו ארוחת צהריים. בערב מחליט הוועד

איור של תל-אביב מתוך ספרו של נחום גוטמן, עיר קטנה ואנשים בה מעט

שיבי
גט:
יית
נת
סיון
עה,
ת"
יית
לפי
לות

יע"ג
נחת

ביום
לדה
את
בנים
לדה.
גשה
חברי
מיד.
ניכף
ורוב
רות

יסה
ותב

חלון
סיד
ואז
קות,
צינה
סיד
וועד

להקים מעין חדר מעצר בשכונה והעצור מסייד אותו. לאחר זמן בא קרוב משפחה שלו מאחת המושבות, ערב לצעיר ושניהם מסתלקים מן השכונה.
(עמ' 4 במהדורה משנת 1999)

גוטמן מצליח להפוך את התיאור היבש לסיפור מלא חיים, אולם סוטה מן הפרוטוקול בשני עניינים מרכזיים. ראשית, בניגוד לנוכחותה המוחשית של האלימות כלפי האישה בפרוטוקול, גוטמן משתמש באמצעים רטוריים רבים ומגוונים כדי לרכז ולטשטש אותה בסיפורו. שנית, גוטמן מפנה זרקור אל הדילמה שעלתה ביחס ליצירת מערכת משפט עברית עצמאית. דילמה זו נעלמה כמעט כליל מפרוטוקול הדיון והשאירה שריד קלוש רק באותו איום על רוטשטיין ש"אם ישוב לא"י אז ימסרו אותו תיכף לרשות". לעומת זאת, גוטמן מקדיש חלק מרכזי מסיפורו להתלבטויות שעוררה השאלה של לקיחת סמכות השיפוט והקמת בית־סוהר עצמאי.

להלן אנו מבקשות להציע קריאה ביקורתית בסיפור של גוטמן כדי לברר את הסיבות האפשריות להבדלים הללו. נדגיש, כי מטרת הדיון איננה להגיע אל האמת ההיסטורית מאחורי התיאור של האירועים. גוטמן הוא סופר אשר נהנה מחופש אמנותי בתארו את סיפור תחילתה של העיר תל־אביב. עם זאת, כאחד ממעצבי המיתוס המרכזי ביחס לתל־אביב, העיר שצמחה מן החולות, בחירותיו עשויות ללמדנו רבות לגבי האידאלים שאותם הוא ניסה לטפח ולגבי סוג ההסברים אשר הוא הציע לאופן שבו התמודדו אז עם הקשיים. מטרתנו היא לברר את ההיגיון הפנימי של המיתוס, ולהתחקות אחר הדרך שבה הוא מהווה פרקטיקה פרשנית של ההיסטוריה, על־ידי עימותו עם פרוטוקול ועד השכונה, אשר שימר זיכרון חלופי של אותו אירוע. בחינה ביקורתית של המיתוס מעוררת שאלות שונות: מהו הקשר שהוא מציע בין הקמת בית־משפט לבין אלימות? בין גוף האישה לגבולות הקהילה? ובין אוטונומיה שיפוטית לזהות קהילתית? במילים אחרות, כיצד מחבר המיתוס של גוטמן את שלוש הצלעות של המשולש: גוף האישה – משפט פלילי – גבולות הקהילה.

מיתולוגיה תל־אביבית

המיתולוגיה של ראשית ימי תל־אביב מתארת את העיר העברית הראשונה אשר צמחה מן החולות. החולות כסמל הבראשית, הבתים הלבנים המרווחים והנקיים עם הגינות כסמל לסדר המודרני, בניגוד ליפו. לציוריו ולסיפוריו של נחום גוטמן נודעה חשיבות מיוחדת בקביעת דמותה של העיר תל־אביב בזיכרון הקולקטיבי. תורם לכך השילוב בין סגנונו הייחודי הנאיבי של גוטמן, הקוסם למבוגרים ולילדים כאחד, להיותו אחד מבניה הראשונים של העיר ואחד הבודדים שסיפרו על שנותיה הראשונות. על כך כותב שלמה שבא כי "נחום גוטמן הוא בעצם האיש המרכזי שקבע בדמיונו את דמותה של אחוזת בית ותל־אביב בראשיתן. הוא עשה זאת בכתובה ובציור כמה עשרות שנים לאחר שהדברים קרו. אבל אנחנו קיבלנו תיאורים אלו כדמותה האמיתית של העיר בעריסתה [...]". כמחבר המיתוס התל־אביבי, מטרתו של גוטמן לא הייתה למסור עדות היסטורית מדויקת, אלא לבחור מתוך החומרים ההיסטוריים

את אלה המתאימים לכינונו של זיכרון קולקטיבי. בספרו **עיר קטנה ואנשים בה מעט** אנו מוצאים את סיפורן של דמויות מיתולוגיות של ראשית תל־אביב כמו הרופא ד"ר חיסין הרכוב על חמורו, השען עקיבא וייס וראש הוועד (לימים ראש העיר) מאיר דיונגוף.

כבכל מיתוס אנו מוצאים גם הסבר והצדקה למוסדות חברתיים שונים. בסיפור הסייד ניתן למצוא את סיפור הקמת בית־הסוהר הראשון בתל־אביב והסבר ליצירתה של מערכת משפט עברית עצמאית. ברם, מיד מתעוררת תמיהה. בעוד שסיפוריו וציוריו של גוטמן על העיר תל־אביב נחרתו בזיכרון הקולקטיבי והפכו לחלק מן המיתולוגיה המקומית על אודות העיר שצמחה מן החולות, ולמרות הבנתו של גוטמן את החשיבות העצומה שבסיפור על המשפט, סיפור ראשיתו של בית־המשפט העברי לא נחרת בזיכרון כמיתוס מקומי. מה עשוי להסביר שכחה זו?

ניתן למצוא בסיפור מספר רמזים למודעותו של המספר לַהֲיִוּת מערכת משפט נדבך חשוב בכינון הקהילה העברית העצמאית בתל־אביב. כך למשל מעיר המספר:

עוד מעט וחיי השכונה ישובו לתיקונם. שתי הקשתות שנתרו חרותות בחול גם הן תיעלמנה בעוד יום־יומיים. אך רגע זה, על מצעד זה, יסופר בדברי הימים: מפר־שלוש־הציבור הראשון, והוא אחד משלנו, נתפס ומובל **למשפט** של זו השכונה. אך מכאן מתחילה המבוכה.

(**עיר קטנה ואנשים בה מעט**, עמ' 114, ההדגשות שלנו)

לקראת סוף הסיפור שב המסַּפֵּר ומעיר: "בחשו המסובים בכוסות התה – ולא ידעו שציבור קטן זה פסע בזה הרגע פסיעה גדולה מעבר להקמת מוסדות חסד בלבד". עם זאת, למרות החשיבות שמייחס גוטמן לסיפור המשפט העברי הראשון, גם הטקסט שלו עצמו תורם את חלקו להשכחה. הסיפור מופיע בחלק המכונה "עוקץ המזרח", והמילה "משפט" איננה מופיעה כלל בכותרות המשנה של הסיפור ורק פעם אחת ויחידה בגוף הסיפור. יתר על כן, גוטמן, כפי שנרחיב בהמשך, ריכך את הסיפור ההיסטורי והציג את ניסיון האונס (שהוא עֲבֵרָה פלילית) כמעשה הצצה לא מכוונת (הפוגע, לכל היותר, במוסר הקהילתי). טשטוש ממד האלימות של הפרשה (האופייני לגוטמן בכלל), תורם במקרה זה להיעלמות ההצדקה המרכזית לקיומו של משפט פלילי עצמאי. כך נוצר בטקסט מתח פנימי בין התיאור המחויך של המעשה, לבין ההחלטה החמורה על הקמת בית־מעצר וגירוש. הרצון למצוא הסבר למתח שבטקסט, הוא שהניע אותנו לחזור ולחפש את הסיפור ההיסטורי על ניסיון האונס הראשון בתל־אביב בפרוטוקול השכונה. ואולם, אותה אמביוולנטיות של המספר תרמה כנראה להישכחות הפרשה ומשמעותה הציבורית כשלב ראשוני בעריכת משפט ביישוב היהודי.

כאמור, אחת הפונקציות של מיתוס היא להצדיק קיומם של מוסדות חברתיים שונים. הצדקה מיוחדת נדרשת לכינון בית־משפט פלילי, באשר זה לוקח לעצמו את המונופול על השימוש באלימות בחברה. ההצדקה לשימוש המשפט באמצעי כפייה מושגת בדרך־כלל על־ידי הצבעה על מעגל אלימות הולך וגדל אשר לא ניתן לסיימו ללא התערבות גורם משפטי. מיתוס הקמת בית־המשפט היווני, אשר השתמר

עיר

ויות

רכוב

(עיר)

דות

יפור

של

הה.

רתו

על

את

של

גשוי

ספר

רית

תות

יים.

לום-

שפט

(ל)

בים

הרגע

את,

גברי

נחה.

יילה

ורק

חיב

אונס

וגע,

של

מות

נוצר

לבין

צוא

חפש

בביב

ספר

שלב

ומם

נינון

ופול

שפט

יעגל

וורם

תמר

בטרילוגיה של איסכילוס, **האורסטיאה**, מציג את המשפט באור זה. גם במיתוס המקומי מקושרת יצירת המשפט הפלילי העברי לצורך של הקהילה להגיב על אקט אלים שמאיים על שלמותה. על-פי פרוטוקול השכונה מדובר היה בניסיון אונס אלים של אחת מבנות הקהילה על-ידי בן הקהילה. אולם כאשר המציאות ההיסטורית הופכת לחלק מן המיתולוגיה התל-אביבית, האלימות נעלמת כמעט לחלוטין והופכת להצצה אסורה. כמו כן, בניגוד למיתוס היווני, הקמת בית-המשפט העברי אינה מתרחשת בריק משפטי. הארץ נשלטת באותו זמן על-ידי האימפריה העות'מאנית אשר מקיימת קודקס פלילי מפורט ומערכת בתי-דין ומאסר, ובנוסף מעניקה אוטונומיה משפטית לקהילות הדתיות השונות בתחום האישי והדתי. מיתוס התחלת המשפט העברי צריך, אם כן, להצדיק הקמת מערכת משפט עברית אשר תהיה עדיפה, לא על פני מערכת של נקמת-דם פרטית, אלא על פני מערכת פלילית קיימת של השלטון העות'מאני.

כיצד ניתן להסביר את טשטוש האלימות במיתוס על ראשיתו של המשפט הפלילי העברי? האם מדובר רק בבחירה ספרותית של סופר אשר העדיף לתאר את סיפורי תל-אביב בנוסטלגיה וללא התעכבות יתרה על היבטים כואבים? ייתכן, שהרי סיפוריו וציוריו של גוטמן ידועים בנאיביות הילדותית המציירת את העולם בצבעים אידיליים. עם זאת ברצוננו לטעון, כי ניתן לחשוב על הסבר עקרוני יותר, אשר עשוי לשפוך אור חדש על שאלת הקשר בין משפט, אלימות וקהילה כפי שהוא משתקף בסיפור על בית-המשפט העברי הראשון. לדעתנו, טשטוש האלימות במיתוס של גוטמן קשור למצב המיוחד של יצירת מערכת משפט במציאות הארצישראלית של תחילת המאה העשרים. בית-המשפט שימש את הקהילה לא רק ככלי להתמודד עם אלימות, אלא גם כדרך לשרטט את גבולות זהותה ביחס לקהילות השכנות. מאחר שקהילות אלו היו מזוהות בדמיון הקולקטיבי עם אלימות, גילוי האלימות הפנימית בתוך הקהילה העברית יצר רגע של משבר זהות. הקמת בית-משפט עברי אוטונומי נועדה לתת תשובה למשבר, על-ידי גירוש האלימות מתוך הקהילה וחיוזק הגבולות שנפרצו. בסיפורו של גוטמן, עצם המעשה האלים שהביא לצורך במשפט הודחק, וכך הקהילה יכולה הייתה לשמר את התפישה העצמית שלה כקהילה לא אלימה, בניגוד לקהילות הסובבות אותה.

קריאה פמיניסטית של המיתוס

סיפורי אונס ואלימות נגד נשים תופסים מקום מרכזי במיתוסים המכוננים של התרבות המערבית. הכותבות לין היגינס (Higgins) וברנדה סילבר (Silver) מצביעות על הסילוף והעיוות של תיאור מעשי אונס בטקסטים הקנוניים המערביים, אשר מוחקים אותו לחלוטין או מציגים אותו באופן המעקר ממנו את ממד האלימות. הטיפול באונס נעשה מתוך פרספקטיבה גברית, מתוך מחשבות, חרדות ולעתים פנטזיות גבריות. פרספקטיבה זו, שאותה התרגלנו לקבל כניטרלית, לא רק מסתירה את טיבו האמיתי של המעשה, אלא אף מונעת מאתנו לשאול את השאלות – מי הדובר? ואף יותר מכך – מי אינו דובר? מי

הושתק ולמה? הקריאה הפמיניסטית הביקורתית מבקשת לחשוף את נקודות ההטיה, השינויים והמחיקות של אלימות ואונס בטקסטים המתעדים אותם. היא מבקשת לאתר את הפערים שבנרטיב ולהשתמש בהם על מנת לספר סיפור חלופי. בסיפור של גוטמן ניסיון האונס קיים ומוכחש בעת ובעונה אחת. על פני השטח, גוטמן מתכחש לקיומו של ניסיון האונס. לדידו, מדובר בהצצה מקרית ולא מכוונת, ולכל היותר ניסיון כושל להיכנס אל חדר האמבטיה של רחל, וכך הוא מתארו:

רחל עמדה תחת מטר המקלחת, בתוך האמבטיה [...].

פתאום ראתה רחל את הדמות בחלון ופרצה בצעקה.

הסייד שעמד רכון בחלון הרים את רגלו הימנית; היא הסכימה לזוז ממקומה הקודם. (הוי, רגל טריפה – למה הסכמת! ואם אגיד שהיה הסייד קצר ראייה, כלום יש בכך כדי להקל!) הרגל השתחלה דרך החלון, לאחר שגילתה את סוליית הנעל המתוקנת, ונשארה תלויה לפנים החדר, ובעליה רכוב אל האדן. רחל צעקה שנית; מעדה ונפלה מתעלפת באמבטיה [...].

כך, רכוב על אדן החלון ומפלבל בעיניו, מצאו האנשים את הסייד כשנכנסו לקול הצעקות לחדר-האמבטיה.

– מה אתה חולם! קראה אליו אמה של רחל שחשבה אותו שהוא אחד מאלה שבאו לעזרה [...].

– רחל, מה קרה לך? – קראה האם בקול רם באזני בתה.

רחל התעוררה, פקחה עינים בהולות, ובהרמת אפה הקטן שהצטמק מחיורון הטנה אותו לעבר דלת חדר הרחצה שנשארה פתוחה.

– ואני הטיפשה! – קראה האם ומיהרה לחדר-האמבטיה. הסייד עדין ישב רכוב על האדן.

(**עיר קטנה**, עמ' 110-111)

בתיאור זה של גוטמן אין כל רמז לקיומו של ניסיון אונס. לכל היותר, ניתן להאשים את הסייד בהסגת גבול (שכן בכל זאת רגלו "השתחלה דרך החלון"), אולם בכל מקרה ניסיון זה לא צלח והוא נשאר רכוב על אדן החלון. לו היה גוטמן מסיים את תיאורו כאן, המחיקה הייתה מלאה ולא היה לנו קצה חוט כלשהו ממנו אפשר היה להתחיל "לפרוס" את הטקסט. ואולם הטענה הפמיניסטית היא, כי ההשתקה לעולם אינה הרמטית, וכי קולות מושתקים אינם נעלמים לחלוטין, אלא משאירים עקבות בטקסט. אכן, כבר בעמוד הבא אנו מגלים כי האדון קרלין, אשר מופקד על הטיפול בפרשה, מתייחס למעשה כאל ניסיון אונס:

הרגשה של זרות אפפה את האדון קרלין. הרגיש עצמו כמו צב שיצא מתוך שריונו. במקרה כזה, אצלו במוסקוה, היה כבר מצלצל הטלפון והיו באים אנשים בבגדי שרד נוצצים, היו נשמעות פקודות – והיו משתלטים על הענין: **ניסיון אונס!** וכאן אין בידינו המכשירים הראשוניים שנצרך להם ישוב להגנתו. הכל משונה ובלתי נתפס: זה הסייד אינו מנסה כלל לברוח. יושב לו כעת על המדרגות כאדם שהכין עצמו לחכות באורך-רוח. כאילו יושב הוא במסדרון ומחכה לתעודה שתיחתם. שם יש לפושע צורה של פושע. ופה?

(**עיר קטנה**, עמ' 112)

מאיר דיזנגוף, ראש הוועד של שכונת "אחוזת בית" ואחר־כך ראש העיר הראשון של תל־אביב

זוהי נקודת שבר מרכזית בסיפורו של גוטמן. עד עתה הוא סיפר לנו על סייד שלומיאל שנתפס מציץ לחדר האמבטיה של רחל, ומרוב בהלה "השתחלה" רגלו דרך החלון. אך לפתע – ניסיון אונס! כקוראות, התייחסות כזו למעשה היא מפתיעה ונדמית לנו חסרת־בסיס – הלא עד כה אין בטקסט כל התייחסות לאפשרות זו. מדוע סבור האדון קרלין כי מדובר בניסיון אונס? על אילו ראיות הוא מבסס את סברתו? קפיצה בלתי־מוסברת זו מהצצה לא מכוונת לניסיון אונס היא נקודת המוצא שלנו לקריאה ביקורתית של הסיפור.

בניגוד לתיאור האמביוולנטי של גוטמן, פרוטוקול ישיבת ועד השכונה נוקט בלשון חד־משמעית:

הילדה התרחצה בחדר האמבטיה ורוטשטיין זה נכנס קשר את ידיה ורצה לאנוס אותה. לצעקות הילדה התאספו השכנים פתחו בחזקה את הדלת שהיתה נעולה והצילו את הילדה. לפי עדות הרופאה הג' גוטמן יוניס רוטשטיין לא עשה כלום לילדה.

אם כן, גוטמן מוחק בסיפורו כל זכר לקיומו של ניסיון אונס, אולם בעיה אחת נותרת בלתי־פתורה: אותה רגל ש"השתחלה" לה מבעד לחלון והפריכה בכך את הטענה כי מדובר רק בהצצה מקרית. עובדה זו מערערת את הקוהרנטיות של הנרטיב ויוצרת מתח ואי־בהירות לאורך הסיפור כולו. מאוחר יותר גובר המתח: אם לא הייתה כל כוונת זדון, מדוע נכלא הסייד ונענש? ואם אכן התרחש כאן ניסיון אונס, מדוע הסתפק גוטמן בעונש של גירוש מן הקהילה התל־אביבית (הגליה לאחת המושבות במקום גירוש מן הארץ או מאסר). נראה כי העונש הנבחר הוא תוצאה של ניסיונו של גוטמן ליישב את המתח הזה.

מה גורם ליחס האמביוולנטי של גוטמן לניסיון האונס? כיוון תשובה ראשוני מצביע על קונפליקט פנימי־אישי של גוטמן עצמו, העשוי לשפוך אור על התלבטות קולקטיבית רחבה יותר. זוהי השאלה לגבי יכולתו של היישוב העברי החדש להשתלב בפלשתינה, להיטמע במזרח ועם זאת לשמור על זהות קולקטיבית נבדלת וייחודית. הזדהותו האישית של גוטמן נתונה לסייד, אותו הוא מעצב למעשה כבן דמותו, ומשתמש בו כדי לפרוץ גבולות שמעולם לא העז לפרוץ בציריו. הוא הופך את "הפועל של טנצין" לסייד, מקצוע דומה יותר למקצוע הצייר, ומסמל ניקיון וטוהר. הוא מתאר את הסייד כ"אחד משלנו", מחונך ושומר תרבות, מהפכן אשר עלה ארצה ממניעים אידאולוגיים ועתה הוא עומד נפעם וטרוף־חושים במפגשו עם "קסם המזרח, הנאלח והנפלא". יתרה מזאת, תיאור חוויותיו של הסייד מעתיק בשלמותו את תיאור החוויה האישית־הביוגרפית של גוטמן במפגשו הראשון עם זונות מצריות בקהיר, ומאוחר יותר עם הזונות הערביות ביפו, ששימשו לו מושא להתבוננות ולצירור. אולם הזדהותו של גוטמן עם הסייד מסוכנת. ראשית, כיוון שהיא מרמזת שגם גוטמן עצמו, בציירו את הזונות ביפו או את הנשים הערביות המתרחצות בפרדס, אשם באותו חטא מציצנות עצמו, ויתרה מזאת, שבעצם תיאורו את האירוע מנקודת מבטו של הסייד הוא הופך "שותף לפשע". שנית, כיוון שהזדהות זו מאיימת לערער את תפישת עולמו הבינארית של גוטמן באשר למערב ולמזרח, למותר ולאסור, ולחשוף את חולשתם של הגבולות שאותם ניסה להציב – בציריו ובסיפוריו – בין הקהילה העברית לאוריינט, שהוא נפלא ומושך, אך בה בעת גם נאלח ומסוכן. לטענתנו, דווקא דמיון זה בין הסייד לגוטמן, אותו מעצים גוטמן בסיפורו, מחייב אותו למתוח קו גבול ברור יותר שיבחין ביניהם: למתוח קו בין העמדה האסתטית של הצייר לבין הצצה עבריינית ואלומה, להבחין בין הנערה העבריינה לזונה הערבייה, בין הקדושה לקדֶשה. עם זאת, סיפורו של גוטמן חותר תחת עצמו ומאפשר לנו להבחין במלאכותיות של ההבחנות הללו. הרי גוטמן בוחר להשתמש בעיניו (הפושעות) של הסייד כדי להעניק לקוראים תיאור תמונתי דווקא של הנערה העבריינה המתרחצת, האסורה במבט. ייתכן, כי חוסר־האפשרות של גוטמן לייצב את הגבול בין מבט אסור למותר הוא שמביאו בסופו של דבר להצדיק את כינונו של מנגנון משפט עברי עצמאי, אשר עליו יוטל מכאן ולהבא התפקיד של ההבחנה בין התחומים.

הפחתת האשמה

הדרך המרכזית להפחית מאשמתו של הסייד היא על־ידי שינוי טיב מעשהו. כאמור, גוטמן אינו מתאר את המעשה כניסיון אונס. לדידו, מדובר כאן לכל היותר במציצנות. ואולם, דווקא הצגת האירוע כמציצנות בלבד – דהיינו, מבט ולא נגיעה – מדגישה את הדמיון בין גוטמן לסייד ומחדדת את הקונפליקט שבו נתון גוטמן. לא רק שהמבט הוא כלי העבודה הראשון של הצייר (ועל כן קשה לגוטמן לגנותו, והוא מבין את הכוח המהפנט והמשתק של המבט), אלא שציירים מטבעם, ובייחוד ציירים של תמונות ארוטיות, נמצאים תמיד בעמדת המציצן,

איור מתוך ספרו של נחום גוטמן,
עיר קטנה ואנשים בה מעט

וכהים, משחקי אור וצל, השתקפויות, ברק, קווים ועיגולים. תיאור הנערה הרוחצת מעלה כמובן בדמיונו את התמונות המיתולוגיות של דמות האישה העולה מן הרחצה. כך הופכת רחל מנערה קונקרטי, אמיתית, לגלגול נוסף של הארכיטיפ הנשי של האישה הרוחצת. במילים אחרות, האישה הופכת כאן מסובייקט בעל תודעה לאובייקט התבוננות. בהמשך לכך גם המבט הופך ממבט קונקרטי, אלים ופולשני, למבט גברי-מיתולוגי, רומנטי ומלא הערצה. התיאור האסתטי לא רק מפקיע את זהותה האישית של רחל, אלא מעקר את ממד האלימות מתוך הסיפור, ומלמדנו לראות את מעשה האלימות (ההצצה, או ניסיון האונס) לפי נורמות אסתטיות של אמנות. באמצעות היעלמות קולה של האישה – הקורבן (אשר נפלה מתעלפת) – אנו לומדים לתרגם את האלימות להנאה אסתטית.

מחיקת האלימות נעשית לא רק על-ידי אסתטיזציה של האירוע, אלא גם על-ידי שימוש בהומור לאורך כל הסיפור. גוטמן, כדרכו, מתאר את האירוע כולו בנימה משועשעת, הומוריסטית. הסייד מוצג כשלומיאל, ביש מזל, קצר-ראייה, אשר רגליו מתבלבלות ומסבכות אותו. מחיקת האלימות והפיכתה למעשה הצצה, האסתטיזציה שלה, והתיאור ההומוריסטי, תורמים להדגשת הדמיון בין גוטמן הצייר לסייד גיבור סיפורו. דמיון זה מצריך את גוטמן לשרטט את קו הגבול המבחין ביניהם. הבחנה אחת העולה מן הסיפור נסמכת על ההבחנה בין מזרח למערב. דמותה של רחל מתוארת בסיפור כהיפוכן של הזונות הערביות – צניעות וטוהר לעומת פריצות; מקור לעומת חיקוי; אמת לעומת זיוף:

אז זהו, כשזה באמת! לא מפלי בשר תחת עיניים צבועות בכחל. לא מעשיות טכניות של ידי נשים מנוסות. צניעות של יצירה: פשטות, טוהר ונביטה. מה מראה זה למול מה שלמד בימים האחרונים כש"גילה" ונשטף באלף לילה ולילה של יפו. ואחרת לגמרי! למקור: אמנון ותמר.

(עיר קטנה, עמ' 111)

בעוד האישה הערבייה, היצרית והחושנית, היא אובייקט לגיטימי לצפייה ולרכישה בכסף, האישה העבריה הטהורה

המתבונן מן הצד. בציוריו הארוטיים של גוטמן חוזר תמיד מוטיב ההצצה: בציורי בתי-הבושת נצפות הסצנות הארוטיות מבעד לחלונות בחדרים חשוכים (העומדים בניגוד לאור הבוהק מחוץ לבית); בציורי הנשים הרוחצות בפרדס נמצאת בדרך-כלל גם דמות נוספת, המשקיפה על הסצנה בלי להשתתף בה. מבקר האמנות יגאל צלמונה מעיר, כי "גוטמן בוחר את עמדת המציצן הסביל, הילדותי, מול החיוניות והמיניות החופשית של האדם המזרחי".

ב"רגע האמת", הרגע שבו התבצע ניסיון האונס, מקפיא גוטמן את תיאור המעשה ועובר לתיאור אסתטי-תמונתי של רחל, כפי שהיא נשקפת ממקום עמדו של הסייד על הסולם. תיאור זה הופך את גוטמן – ואותנו הקוראים – למציצנים, בדיוק כמו הסייד, כלומר, לשותפים לפשע.

רחל עמדה תחת מטר המקלחת, בתוך האמבטיה. טיפות המים התנפצו על גופה וקפצו ודבקו בדפנות האמבטיה. שם החליקו כשהן מצרפות לעצמן טיפות נוספות, התעגלו וראש עגול להן, וירדו **בקוים מזוגזגים**, כאילו היו בעלות-רצון כבעלי-חיים, אל תחתית האמבטיה. כפות רגלי רחל שעמדו במים נראו **בהירות** יותר משאר חלקי הגוף, וקו המים שנסתמן מעל לכפות רגליה היה כצמיד דקיק של אור.

רחל בת השש-עשרה היתה במיטב פריחתה. לא אתחיל בתיאור אבריה (כמה זמן עוד יעמוד הסייד על השלב השביעי?), אך במובן **התמונתי** נתגלה מראה כזה: גוף הנערה היה **שחום ורודד**. זה **המרכז**. גופה הרטוב נוצץ בבליטות אבריו **בברק תכלת**. שערותיה הרטובות גלשו כבדות, ככבסים שהוצאו מתוך הדוד, והיו **הכתם הכהה** ביותר במראה. אשר ל**רקע**: קירות החדר היו מכוסים מרצפות-חרסינה, והן ודפנות האמבטיה **צילמו** את גופה של רחל, אך **בסולם-צבעים אטום**, כאילו הסתננו בעד דוק לבן.

(עיר קטנה, עמ' 110-111, ההדגשות שלנו)

שוב אין כאן אישה הנופלת קורבן לאלימות, כי אם אובייקט לציור: בתמונה יש מרכז ופריפריה, צבעים בהירים

והתמה היא מוגנת, אסורה למבט או לנגיעה. הגבול שמותח גוטמן מסומן באמצעות גוף האישה, הקו המבחין בין הנשים הערביות המותרות לנשים העבריות המוגנות. על הנשים בציוריו של גוטמן מסביר גדעון עפרת:

כאלו הן שתי נשותיו של נחום גוטמן: האחת, האישה האידיאלית, והשניה – הזונה המסואבת [...] את האישה הערבייה, שידע לעצב כאילה מזרחית נשגבה ונערצת, אף כי ארצית, הכניס לבית הזונות בתפקיד הקדשה המופקרת. עתה העניק לה את בבואתה האידיאלית בדמות האישה הבהירה, נציגת המערב. מכאן הצל המחשיך את 'האישה הרעה' לעומת האור הנוגה על "האישה הטובה" [...] (גדעון עפרת, "סוד הפרדס של נחום גוטמן", בתוך: **הפרדס הקסום**, עמ' 12)

הבינאריות התרבותית מאפשרת להצדיק את מעשיו של גוטמן הצייר, שכן צייר רק את הזונות הערביות או את הערביות הרוחצות, אך נמנע – שלא כמו הסייד – מלהציץ בנשים העבריות. ואולם עצם בחירתו של גוטמן לאמץ את נקודת המבט של הסייד המתבונן ברחל, ו"התיאור התמונתי" של גוף האישה העברייה העירומה שהוא מצרף לסיפורו, מערערים את הגבול התרבותי שהוא עצמו ביקש לשרטט. בחירתו לתאר את גופה של רחל מנקודת מבטו של הסייד לא רק הופכת אותו ל"משתף פעולה" עם הסייד, אלא אף משלימה את המעשה האסור, שכן כפי שגוטמן רומז לנו, הסייד עצמו היה קצר־רואי ועל כן לא ראה מה שרואים אנו, באמצעות התיאור. גם התיאור עצמו אינו עולה בקנה אחד עם ההבחנה החדה שביקש גוטמן להציג. בעוד שבפרוטוקול ועד השכונה מתוארת רחל כ"ילדה", דהיינו – א־מינית וחפה מפיתוי, הרי שגוטמן מתארה כנערה־אישה, גלגול של הנשים הרוחצות המיתולוגיות. בכך סוטה גוטמן מההבחנה המסורתית באמנות הארצישראלית בין הנשים העבריות והערביות: בעוד שמיניותה של האישה העבריייה מוכחשת והיא מוצגת כיצור א־מיני, הרי שאת הנשים הערביות ניתן לתאר באופן מיני ויצרי. כך, סיפורו של גוטמן גם חושף את המלאכותיות של ההבחנות התרבותיות, וְעִמָּה את החרדה המתמדת מפני קריסת ההבחנה וחזרה למצב התוהו. חרדה זו, המשקפת גם חרדה קולקטיבית ביישוב העברי המתהווה, מובילה לפנייה אל דרך המשפט כדי שישפק הבחנות יציבות יותר.

משפט וסימון גבולותיה של הקהילה

כיצד מעצב סיפורו של גוטמן את הקשר בין ניסיון האונס להליך כינונה של קהילה עברית עצמאית? מדוע נבחר דווקא ניסיון אונס כרגע שבו מבקשת הקהילה לנתק עצמה ממערכת המשפט המרכזית וליצור לה מערכת נורמטיבית ומוסדות אכיפה משלה?

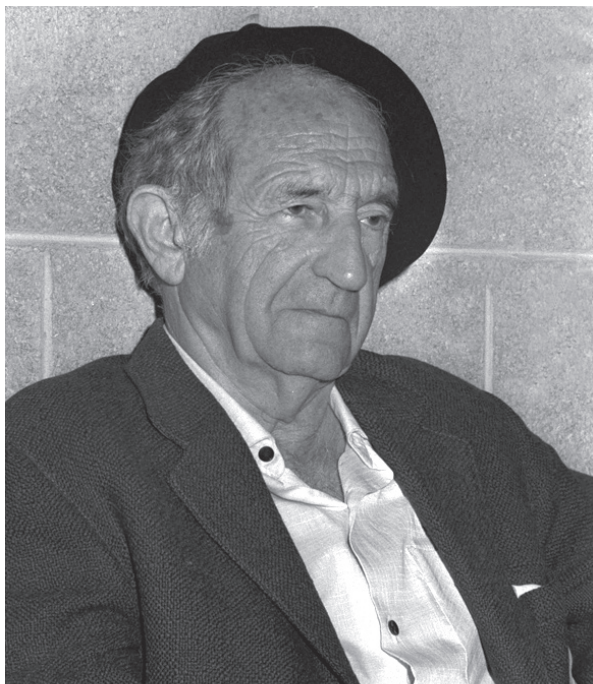
ראינו, כי ניסיון האונס, או ההצצה, של הסייד איים לערער את תפישת עולמו הבינארית של גוטמן באשר למערב ולמזרח, למותר ולאסור, וחשף את חולשתם של הגבולות שניסה להציב – בציוריו ובסיפוריו – בין הקהילה העברית לאוריינט. הניתוח הספרותי־הפמיניסטי של הטקסט של גוטמן יכול היה להיעצר בנקודה זו – הנקודה שבה נחשפת

המלאכותיות של מערכת ההבחנות התרבותיות. כעת נתקדם צעד נוסף כדי לברר את תפקידו של המשפט בכינונה ובשימורה של מערכת הבחנות זו, ואת משמעותו של רגע יצירת מוסד המשפט בהקשר זה. לשם כך עלינו להרחיב את הניתוח ולבחון את השאלות הללו מפרספקטיבה קהילתית. מנקודת מבט זו נגלה רובד נוסף באותו קונפליקט פנימי של גוטמן: הצורך להציג קהילה הרמונית ואידילית, נטולת אלימות, המסוגלת לשמור על שונותה מן המזרח היצרי שבלבו היא שוכנת; אל מול ההבנה, או החשש, כי ניגוד זה אינו מציאותי וכי לא ניתן להישאר בעמדה מנותקת בלי להתערות במזרח, ובהכרח "להידבק" ביצירותו. דיון זה יגלה, כי המשבר של הסייד – שהוא גם המשבר של גוטמן עצמו, אשר יותר מאחרים גילם בחייו ניסיון של היטמעות במזרח – מייצג למעשה משבר זהות קולקטיבי של הקהילה העברית. מכאן מובן הצורך, הבא לידי ביטוי דרמטי בסיפור, לכוון מחדש את הגבולות המתערערים בעזרת המשפט.

שאלת עיצוב גבולותיה של הקהילה באמצעות עריכת משפט מחזירה אותנו אל העניין האחר אשר בו שונה סיפורו של גוטמן מפרוטוקול ישיבת הוועד, דהיינו, הוויכוח שעוררה פרשת ניסיון האונס לגבי הצורך ביצירת מערכת משפט עצמאית. את השאלה שהצגנו בפתיחת המאמר לגבי היעלמה של האלימות מסיפורו של גוטמן נרצה לבחון כעת תוך דיון בתפישת המשפט העולה מן הסיפור. דיון זה יבחן את המשפט הפלילי אשר מוצג בסיפורו של גוטמן כנקודת התחלה של המשפט הפלילי של הקהילה העברית. יש לזכור, כי במציאות דרך זו לא התממשה, ובמקומה התפתחה חלופה אזורית של משפט השלום העברי. עובדה זו מעלה תהייה, מדוע בחר גוטמן להעביר את הוויכוח על ראשית המשפט העברי מן התחום האזורי (שבו הוא התממש לבסוף) אל התחום הפלילי. האם הייתה כאן בחירה הנובעת מצורך ספרותי גרידא, שהרי ככלות הכול המשפט הפלילי דרמטי יותר; או אולי חושף המיתוס על התחלת המשפט, כפי שהוא מסופר על־ידי גוטמן, את החלק המודחק בסיפור ההיסטורי של משפט השלום העברי – הקונפליקט הפוטנציאלי אשר יצירת מערכת משפט עצמאית עלולה ליצור בין הקהילה העברית לקהילות הערביות הסובבות אותה ולממשל הקולוניאלי השולט בארץ.

במאמרו של רוברט קוֹוֶר (Cover), "The Folktales of Justice: Tales of Jurisdiction", מציע המחבר לראות את הרגע שבו מגדירה קהילה לעצמה סמכות שיפוט עצמאית כרגע של אימה. האימה נובעת מן הידיעה כי סמכות שיפוט לעולם אינה ניתנת לקבוצה אלא נלקחת על־ידיה, ואקט לקיחת הסמכות מעמיד את שופטיה בקונפליקט בלתי־נמנע עם הריבון. לטענתו, הסיפור המיתולוגי בא למלא פונקציה חשובה: מטרתו לעודד את השופטים ברגע ההתנגשות עם הריבון, להזכיר להם כי יש בכוחם להתנגד לאלימותו הלא־מוצדקת.

הסברו של קוֹוֶר יכול לעזור לנו להתחיל ולפענח את ההבדלים בין ההתרחשות ההיסטורית, המתוארת בפרוטוקול מן הדיון של ועד תל־אביב, לבין הסיפור המיתולוגי של גוטמן. בפרוטוקול מצויה השורה התחתונה – הוועד החליט שלא להסגיר את הפועל רוטשטיין לשלטונות התורכיים ובמקום זאת לגרשו מן הארץ. בסיפור של גוטמן מצויה האימה –

נחום גוטמן

משפט השלום העברי אך מעבירים, בעזרת סיפור הסייד, מן התחום האזרחי לתחום המשפט הפלילי ומזמן המנדט הבריטי (אז הגיע משפט השלום העברי לשיא פריחתו) אל זמן השלטון התורכי. באמצעות הסטה זו מצליח גוטמן להחזיר את שאלת האלימות הכרוכה בהקמת מערכת משפט אל קדמת הבמה, וכך לחדד את הדילמות הכרוכות בהקמת מנגנון משפטי. בה בשעה נפגעת הבנתנו את ההקשר ההיסטורי של הוויכוח שעסק בניגוד בין שיפוט מקצועי לבין שיפוט על-ידי הדיוטות בני הקהילה, והתמקד בחלופה של משפט אזרחי אשר לא עמד בסתירה למוסדות השלטון הבריטי אלא נהנה מחסותם.

כך מוצג הוויכוח (החסר בפרוטוקול) בסיפורו של גוטמן: המצדדים בגישה האוטונומית מדגישים את חשיבות הטיפול העצמאי שלהם בפרשה לזהותם כקהילה עצמאית; המתנגדים סבורים, כי הדבר עלול להיות מעל לכוחם ואף לסבך אותם עם השלטונות העות'מאניים; המתלבטים תוהים האם הקמת מוסדות כפייה צריכה לבוא לפני הקמת מוסדות ציבוריים אחרים, דוגמת בית-חולים:

מר לב הזקן הפסיקו ואמר:

— מה יש לדבר. למשטרה התורכית לא נמסור אותו. **ננהל את עניינינו בינינו לבין עצמנו. אנחנו ציבור, וציבור צריך** שיהיו לו בידיו כל המוסדות שהוא נצרך בהם לשלומו. אם חלילה יהיה צורך בבית כלא —

— מה אתה מדבר על בית כלא? — קרא מר איזמוז'יק [...]

בית-חולים יש לנו כבר? מה חשוב יותר?

— בכלל, — אמר מישוהו אחר [...] — העניינים נעשים רציניים. קורים כבר דברים אצלנו שרק ממשלה צריכה לטפל בהם. **לטפל במעשה פשע זה כבר — סוף-סוף**

החשש מפני תגובתם של השלטונות התורכיים — וההתגברות עליה. סיפורו של גוטמן גם מציג את האידאליים שבשמם לקחו אנשי ועד תל-אביב את סמכות השיפוט לעצמם, ומחזק את מחויבותם לאותם אידאליים. סיפורו של גוטמן יוצר בכך קישור, שנעדר מפרוטוקול הוועד, בין נטילת סמכות שיפוט אוטונומית לבין ביסוס העצמאות של הקהילה העברית.

ניסיון האונס הראשון בתל-אביב הציג דילמה קשה לאנשי ועד השכונה. בלא משטרה, בלא בית-מעצר, ובלא משפט פלילי אוטונומי, לא הייתה להם אפשרות לענוש כהלכה את העברין. ניסיון האונס חשף את המגבלות הקשות על עצמאותה של הקהילה העברית תחת שלטון התורכים. ענישה "אמיתית" חייבה פנייה אל השלטונות התורכיים, פנייה שעשויה הייתה להיראות כפגיעה באוטונומיה של השכונה העברית. הפרשה חייבה אם כן התמודדות ראשונה עם שאלות לגבי הקשר בין מנגנון משפט לקהילה: האם יצירת קהילה עברית דורשת בהכרח פיתוח מערכת משפט עצמאית? האם משפט עברי כמוהו כשפה עברית או כהקמת עיר עברית או מערכת חינוך עצמאית? האם קיום בית-משפט כסממן של עצמאות תרבותית מצדיק את המחיר כבד שעלולה לגבות התנגשות חזיתית עם השלטון התורכי?

העדות ההיסטורית אשר מצויה בפרוטוקול משיבת הוועד היא לקונית לגבי נושאים חשובים אלה. הפרוטוקול אינו מזכיר כל התלבטות או ויכוח שהתקיימו בנושא, ואנו שומעים רק על ההחלטה הסופית: לא להסגיר את רוטשטיין לידי רשויות החוק העות'מאני אלא לגרשו. בניגוד ללקוניות של הפרוטוקול, גוטמן מרחיב ומספר על אקט כינון המשפט ועל הוויכוח העקרוני לגבי הצורך ביצירת משפט פלילי עצמאי של היישוב העברי.

הוויכוח על המשפט

מה היו האלטרנטיבות המשפטיות שעמדו בפני חברי הוועד בתל-אביב בשנת 1913? מבחינה משפטית נהנתה הקהילה היהודית מאוטונומיה מוגבלת תחת השלטון העות'מאני אשר הכיר בבתי-הדין של הקהילות הדתיות ובכללן הקהילה היהודית. משפט השלום העברי, שהחל בשנת 1909, היה מוצא אלטרנטיבי לקהילה העברית החדשה, שלא חפצה להיתקל במשפט העות'מאני הזר ורצתה לפתח את החלופה המשפטית החילונית. אולם, משפט השלום העברי לא עסק בעברות פליליות כי אם במשפט אזרחי בלבד. חלופה נוספת הייתה הסגרתו של הפועל לרשויות העות'מאניות. או אז הוא היה נשפט על-ידי מערכת המשפט העות'מאנית והיה צפוי לו עונש של עד שבע שנות מאסר בגין ניסיון אונס (העונש על אונס היה חמש-עשרה שנות מאסר).

משפט השלום העברי אמנם לא היה חלופה משפטית בפרשת רוטשטיין, אולם השיקולים שעמדו בבסיסו מופיעים בסיפור של גוטמן כשיקולים שהנחו את אנשי ועד השכונה: האוטונומיה הקהילתית של היישוב העברי בארץ ישראל, הסירוב להישפט על-ידי שלטון זר, וההכרה שכינון מנגנון משפט עצמאי הוא גורם מהותי בכינון קהילה. נדמה, כי גוטמן שואל טיעונים מן הוויכוח שהתקיים ביישוב לגבי

איור של תל־אביב מתוך ספרו של נחום גוטמן, **עיר קטנה ואנשים בה מעט**

בין העמדות, ניתן ליישב ביתר קלות בין העמדה השנייה והשלישית. שתיהן רואות למעשה את דמות האוטונומיה של היישוב העברי בארץ כהמשך לאוטונומיה התרבותית שקיימה הקהילה היהודית בגולה. ולכן המצדדים בהן מעדיפים להימנע מעימות חזיתי עם השלטונות העות'מאניים. המשפט הפלילי אינו נחשב כיסוד חיוני להבטחת אוטונומיה זו או כחלק אינטגרלי ממנה. הגישה הראשונה, לעומת זאת, מייצגת עמדה רדיקלית של נכונות להתעמת עם השלטונות כדי לשמר את האוטונומיה המשפטית של היישוב, מאחר שמדובר ביסוד מכונן של הקהילה. מבחינה רטורית גוטמן בוחר לפתוח את הדיון ולסיימו עם העמדה הראשונה (המיוצגת על־ידי מר לב), ומציג את ההחלטה שנתקבלה על־ידי הוועד כתואמת את העמדה הרדיקלית של אוטונומיה שיפוטית וקהילתית. המחקר ההיסטורי (ראו למשל ספריהם של אסף לחובסקי ורון שמיר ברשימה לקריאה נוספת בסוף המאמר) מלמד, כי ויכוחים דומים לגבי היחס בין משפט, לאומיות וקהילה, עמדו בבסיס משפט השלום העברי, וייתכן מאוד כי מהם שאב גוטמן את החומרים לסיפורו. עם זאת יש לזכור, כי משפט השלום העברי היה בעיקרו חלופה של משפט אזרחי שהותנתה בהסכמה של הצדדים ובהכרה מצד הממשל הבריטי

אין לנו סמכויות רשמיות, אנחנו לא ממשלה וכל אותם הדברים. ואם נעבור את הגבול אז [...] אני לא מפחד, אבל [...] שלשום ראיתי, נתנו "פאלקות" לשיך אחד [...] — כשהתחלנו, — המשיך הזקן לב, — חשבנו על בתים גינות ומים, גני־ילדים, בית־כנסת, בית־עלמין, — אך לא חשבנו שנצטרך לספק לעצמנו גם שאר מוסדות מעין אלה. אבל כל צעד מחייב גם צעד נוסף. הכל כאשר ידרש [...] **(עיר קטנה, עמ' 120, ההדגשות שלנו)**

הדיון שמתאר גוטמן מעלה בתמצית שלוש תפישות שונות לגבי היחס בין מערכת משפט לאוטונומיה תרבותית או לאומית. עמדה אחת, של המצדדים במשפט עברי עצמאי, רואה את מערכת המשפט כהתגלמות רעיון האוטונומיה התרבותית ומיצויו, ולכן כשלב הכרחי בהתפתחות הקהילה. עמדה שנייה, של המתנגדים לעצמאות משפטית, גורסת הפרדה בין תחום התרבות למשפט ומייחסת את מנגנון המשפט לסמכות הטריטוריאלית של הריבון, דהיינו השלטון העות'מאני. העמדה השלישית, עמדת המתלבטים, רואה את לבה של האוטונומיה הקהילתית בהקמת מוסדות בריאות, צדקה וחסד, ואת מערכת המשפט, לפיכך, כשלב נמוך בסולם החשיבות של התפתחות הקהילה. למרות השוני העקרוני

אשר העמיד לרשות בית-משפט השלום את אמצעי האכיפה הרשמיים. עובדה זו תרמה לריכוך הקונפליקט בין השלטון הבריטי לקהילה העברית.

אותו יסוד חבוי, של המאבק של היישוב על ריבונות ממשית דרך הקמת מוסדות שיפוטיים עצמאיים, הופך ליסוד גלוי בסיפורו של גוטמן על-ידי מיקום הפרשה בספרה של המשפט הפלילי. כך גם נחשף לראשונה היבט האימה מפני תגובת הריבון.

בכלל, – אמר משהו אחר [...] – העניינים נעשים רציניים. קורים כבר אצלנו דברים שרק ממשלה צריכה לטפל בהם. לטפל במעשה פשע זה כבר – סוף-סוף אין לנו סמכויות רשמיות, אנחנו לא ממשלה וכל אותם הדברים. ואם נעבור את הגבול אז [...] **אני לא מפחד, אבל [...]** **שלשום ראיתי, נתנו "פאלקות" לשיך אחד**, והקונסולים שלנו הם לא תמיד [...] קשרו לו את כפות-הרגלים אל מקל והפכו אותו. זקנו של השיך נגע באדמה. הרביצו בשבטים בכפות-הרגלים. זה היה ליד מדרגות בית הממשלה, וזה לא הצחיק [...]”

(עיר קטנה, עמ' 120, ההדגשות שלנו)

המעבר מן המשפט האזרחי לפלילי עוזר לחדד את הממד הקהילתי של המשפט ומצביע על גבול נוסף שהמשפט אמור לסמן – גבול בין הקהילה העברית לקהילה הערבית. הפרשה כולה עומדת בסימן של פריצת גבולות. ניסיון האונס – גם אם נסווגו כמעשה הצצה בלבד – מהווה פריצת גבול של רחל המתרחצת. פריצת גבול זו מוצגת כתוצאה מהלם החשיפה של הסייד ל"מזרח הנאלח". ההחלטה נועדה לסמן מחדש את הגבול שנפרץ: על-ידי ענישת הסייד הקהילה מגדירה עצמה כשונה מסביבתה, כמי שבה מעשים כאלה אסורים. ואולם כאן מתגלה פרדוקס נוסף: המשפט אשר מתיימר להציב גבול ולגרש את האלימות מן הקהילה, אינו יכול לגרש אותה מתוך המשפט עצמו. שכן בעצם לקיחת המשפט לידיהם עברו בני הקהילה על החוק העות'מאני, ונקטו בכך צעד אלים כלפי הסייד. יש בכך רמז ליחסים המורכבים בין משפט לאלימות, שעליהם עמד בהרחבה וולטר בנימין במסתו "ביקורת האלימות". אלימות המשפט עומדת בסתירה ליחסים ההרמוניים והאידיאליים שאמורים היו לזהות את בני הקהילה העברית. הודאה במהותו האלימה של מעשה המשפט כמוה כהודאה בכישלון האידאלים שבשםם הוקמה העיר העברית הראשונה. עובדה זאת מודגשת במיוחד במפגש שמתאר גוטמן בין הגברת דיזנגוף, אשת ראש הוועד, לסייד. בעוד הגברת דיזנגוף מבקשת ליטול לעצמה את תפקיד האם המיטיבה, הסייד מסרב לשתף פעולה במשחק, ובכך מזכיר לנו כי הכנסת מנגנון משפטי להסדרת יחסים בין בני הקהילה כמוה כהכנסת גורם שלישי לתוך המשפחה – מתרס בין אנשים.

זוהי אם כן הדילמה שעל הסיפור לפתור: מחד גיסא, הצדקת המשפט כתגובה לאלימות; מאידך גיסא, הצורך למחוק את האלימות שהביאה לכינון המשפט והכרוכה במשפט עצמו. כיצד מצליח גוטמן לפתור את הדילמה? לדעתנו, אותה אלימות שאימה לערער את גבולות הקהילה ביחס ל"אחר" הופכת בידי גוטמן לסמל המובהק של הגבול הזה, לב-לבו של ההבדל בין שתי הקהילות. אולם כדי לשרטט את הגבול בדרך זאת, על

גוטמן להעלים את האלימות שבמשפט שמקיימת הקהילה העברית. לשם כך הוא מגייס את עקרון השלום והפשרה, שהיה עיקרון מרכזי במשפט השלום העברי (האזרחי). הצורך במחיקת האלימות של המשפט עשוי גם להסביר את חשיבותם של פרטים רבים בסיפור, שאותם טורח גוטמן לציין. העברייני אינו מנסה לברוח אלא יושב בשקט ומחכה להחלטה בעניינו; התחרות בין השומר התימני לבין אשת הוועד – מי יאכיל טוב יותר את העברייני; הניסיון של גברת דיזנגוף להתיידד עם הסייד; ומעל הכול, הניסיון למחוק את סימני האלימות, גם ברגע כינון מוסד המייצג את כוח הכפייה האולטימטיבי של מערכת המשפט – בית-המאסר:

נמנו וגמרו לחלק את המחסן שליד משאבת המים לשנים. לקבוע בחלון סבכת ברזל ומנעול לדלת. נשמור שם את צינורות הברזל (יש להעמיד שם ספה).
(עיר קטנה, עמ' 120)

הקמת בית-מאסר קבוע, לרבות אמצעי כפייה גלויים לעין – סבכת ברזל ומנעול לדלת – אך מיד ניסיון לרכך את משמעות הצעד על-ידי מתן הסבר אינסטרומנטלי למנעול (שמירה על צינורות ברזל) והוספת ספה כאקט הומניטרי. בדומה לכך, תיאורו של גוטמן את סיום הפרשה הוא אמביוולנטי. המשפט הפלילי הוא האמצעי האחרון, כאשר אין מוצא אלא להוציא את העברייני מן הקהילה על מנת לשמור על שלומה. והנה גוטמן מתקשה לקבל את ההיגיון החותך והמפריד של המשפט הפלילי. ראשית, הסייד בסיפור מורחק אל אחת המושבות, במקום להיות מגורש לצמיתות מן הארץ, כפי שמתאר הפרוטוקול. שנית, ואולי חשוב יותר, גוטמן מוצא דרך לחבר את הסייד חזרה לקהילה שאת שלומה הפר. גוטמן מסיים את סיפורו בציון העובדה, שהסייד עצמו לקח חלק בהקמת בית-המאסר הראשון. גם משפט הסיום בסיפור רומז לאותה אמביוולנטיות, שכן גוטמן מציין, כי "גם הסייד עשה ב[שכונה] את חלקו". הקוראים נותרים תמהים – האם חלקו של הסייד בבניין הקהילה היה סיוד בית-המאסר, או שמא תרומתו האמיתית היא העברה שביצע, אשר הובילה לכינון המשפט?

גוף האישה וגוף הקהילה – אונס כמכונן משפט

מדוע נבחר דווקא ניסיון האונס כאירוע המוביל את היישוב הצעיר אל החלופה הרדיקלית של יצירת מנגנון משפטי עצמאי? כיצד מתגבשת הקהילה סביב אירוע זה?

גוטמן מייחס לפרשת ההצצה האסורה את הקמת הגרעין של המוסדות המשפטיים הפליליים של הקהילה העברית לעתיד (חוקר, שופט, בית-מעצר), על אף שאנו יודעים כי הקמת משטרה יהודית מקומית ובית-משפט שלום בתל-אביב, ששפת הדיון בו הייתה עברית, התרחשו דווקא בזמן המנדט הבריטי. אולם שיתוף הפעולה של היישוב עם השלטון הבריטי, ובייחוד עם מערכת המשפט הבריטית, הקשה על מיקום המיתוס בדבר התחלת המשפט העברי העצמאי בזמן המנדט. שיתוף הפעולה הקשה על היישוב לראות את המשפט הבריטי כ"אחר" לקהילה העברית, ואילו המשפט העות'מאני נחשב למפגר ולמושחת בעיני היישוב העברי. ניסיון האונס שהתרחש מוקדם, בשנת 1913, עוזר לגוטמן לחבר בסיפורו בין הקמת העיר העברית

הראשונה להקמת מערכת משפט עצמאית. הסבר זה פותר את השאלה הכרונולוגית, אולם עדיין אינו מסביר מדוע היווה, בעיני גוטמן, ניסיון האונס (ולא עֲבֵרָה אלימה כגון רצח) זרז להצדקת הצורך להכניס מערכת משפט לקהילה העברית ההרמונית והמשפחתית.

עֲבֵרַת אונס, כפי שמראה הכתיבה הפמיניסטית, נתפשת בתרבות כעֲבֵרָה אמביוולנטית. מצד אחד היא עֲבֵרָה שמאיימת על הקהילה, שכן כל כולה אומרת פריצת גבולות ואיום מיוחד על המבנה המשפחתי של הקהילה; מצד שני היא עֲבֵרָה שקל להכחישה, והאלימות שבה תלויה בעיקר בשאלה אם הייתה הסכמה או לא. גוטמן, כזכור, מבסס את סיפורו על ניסיון אונס, אך מתארו כמעשה הצצה אסורה. שינוי זה מחזק את היסודות האמביוולנטיים של הסיפור. הזעזוע העמוק שחוותה הקהילה עוזר להצדיק את הצורך בהכנסת גורם משפטי למערכת היחסים המשפחתית של הקהילה העברית בתל־אביב. עם זאת, האמביוולנטיות של המעשה פותחת פתח לגוטמן לתארו מחדש באופן מחוץ, לרכך את האלימות שבמעשה עד למחיקתה המלאה כמעט, ובכך לשמר דימוי אידילי של חיי הקהילה העברית. כיוון שעֲבֵרַת אונס, ועוד יותר מכך הצצה אסורה (שהיא אולי גרסה מוקדמת של הטרדה מאיימת [stalking]), היא מעשה אמביוולנטי לפי תפישתו של גוטמן, דווקא היא נזקקת לנוכחותו של המשפט, שיסמן גבול ברור, שיכריע בין גרסאות ויספק סיפור אחד, קוהרנטי וברור.

הבחירה של גוטמן מאפשרת לו גם להתמקד בצד הסימבולי של המעשה – ההצצה בגוף האישה כפגיעה בגוף הקהילה. דווקא ההתרחקות מגוף האישה האמיתי, מן האלימות הפיסית שבמעשה, היא שמאפשרת לגוטמן לראות בקהילה, ולא באישה, את הקורבן האמיתי, ולהצדיק בכך את ההימנעות מהסגרת הסייד לרשויות. עונש הגירוש עונה על צורכי הקהילה, אשר היא הנפגעת האמיתית, ולא בהכרח על זכויות האישה (אשר ייתכן שהייתה מעדיפה את העונש החמור יותר של מאסר בידי התורכים בשל הפרת האוטונומיה שלה). גוף האישה הקונקרטית (רחל) הוקרב בסיפורו של גוטמן כדי לאפשר לקהילה לפתור את משבר הזהות ולבנות מחדש את גוף הקהילה העברית העצמאית.

במקום סיום: ממבט לקול

ניסינו לברר את הדרך שבה המיתוס של גוטמן לגבי התחלת המשפט העברי משתמש בגוף האישה כדי לעצב גבולות תרבותיים ולאומיים בין הקהילה העברית לקהילות הסובבות אותה. ראינו כיצד בסיפור על התחלת המשפט הופכת האישה לגוף וכיצד האלימות המופעלת על אותו גוף נעלמת באמצעות אסתטיזציה, הומור, הרחקה ואידאליזציה. היכולת להתייחס לאישה כגוף המסמן גבול תרבותי מתאפשרת על־ידי מחיקת קולותיהן של רחל ואֵמָה. מעבר לכך, גוטמן לוקח על עצמו את התפקיד של משמר הזיכרון הקולקטיבי בעל התודעה ההיסטורית, ובתוך כך מטשטש את התפקיד אשר מילאו נשים בהעברת אותו זיכרון ושימורו.

גוטמן מספר את הסיפור כאילו הוא היה דמות נוספת שנכחה בישיבת הוועד. תחושה זו מועצמת על־ידי התעכבות על

פרטים, כמו הדרך שבה השתקפו במיחם פניהם של הנוכחים בישיבה, או הדרך שבה סובבו את הכפית בתה. אולם יש לזכור, כי גוטמן עצמו היה נער כבן 15 בשנת 1913 ולא היה נוכח בישיבת הוועד. לעומת זאת, בין המשתתפים בישיבה הייתה ד"ר יוניס גוטמן – הרופאה – אמו החורגת של נחום גוטמן, אשר מסרה עדות על מצבה של הנערה שהותקפה. ייתכן, שגוטמן שמע את פרטי האירוע מחברי הוועד האחרים, אך ייתכן גם שהייתה זו דווקא אמו החורגת שסיפקה לו דיווח מכלי ראשון על הישיבה. כל אלו הן בגדר השערות, שכן גוטמן, אשר צייר בצורה כה חיה את המשתתפים השונים בישיבה, השמיט מסיפורו את נוכחותה של אמו החורגת, הרופאה יוניס גוטמן.

דמות נשית אחרת אשר את קולה אנו שומעים בסיפור היא אשת ראש הוועד, צינה דיונגוף. מחמת היעדרו של ראש הוועד דיונגוף מתל־אביב, מוסר המזכיר את פרטי האירוע לגברת דיונגוף: "בעצם, אשת ראש־הוועד היא שקיבלה את כל האינפורמציה הביאוגרפית על הסייד מפיו של המזכיר. כיוון שראש־הוועד היה ביפו עסוק בעסקיו בנמל, שח לה המזכיר את כל אשר עלה בידו להוציא מפי הסייד, והלך לו" (**עיר קטנה**, עמ' 116). ואולם איננו יודעים כיצד מסרה את הדברים הלאה לראש הוועד. מה חשבה הגברת דיונגוף? מה הרגישה, כאישה, כלפי ניסיון האונס הראשון בתל־אביב? איננו יודעים. כפי שציינו, היא מגיעה אל בית־המאסר מצוידת בארוחה חמה ומגייסת את כל ההבנה האימהית שברשותה, ואולם, תגובתו התקיפה של הסייד משתקת ומשתיקה אותה. "כל דברי ההבנה, האמהות ומוסר־ההשכל החבויים – שהכינה הגברת דיונגוף בזהירות ובטוב־טעם – נשארו בגרונה, צרורים בשלמות כמכתב שהוחזר" (**עיר קטנה**, עמ' 116). את הרהוריו של האדון קרלין סיפר לנו גוטמן בפרוטרוט, כך גם את מחשבותיו של המזכיר, אולם את מחשבותיה של אשת ראש הוועד – הגברת הראשונה של תל־אביב והאישה הראשונה המעורבת בסיפור בתפקיד ציבורי, אשר דווקא נקודת מבטה עשויה הייתה להעשיר את הסיפור ואת הבנתנו – אותן לא נותר לנו אלא לנחש. גוטמן מסתפק בהצגה סטראוטיפית שלה כדמות אימהית, עדינה ומבינה, אשר ממלאת את התפקיד המגדרי של אשת הצדקה המביאה ארוחה חמה לסייד.

מה היה קורה אילו יכולנו לשמוע את הסיפור כפי שסיפרה אותו רחל לאֵמָה, כפי שסיפרה אותו גברת יוניס גוטמן לנחום גוטמן? או כפי שמסרה אותו צינה דיונגוף למאיר דיונגוף? מה היה קורה אילו היו הנשים בסיפור הופכות לסובייקט המספר ומשמר את הזיכרון הקולקטיבי? על שאלות אלו לא ניתן לתת תשובות היסטוריות – הן נותרות לתחום הדמיון של הקורא והקוראת. ברם, נראה, כי בדיוק שאלות אלה הן שחושפות, לא רק את המקום המרכזי של המיתוס או הזיכרון הקולקטיבי בתודעה הקולקטיבית שלנו, אלא גם את היותו, בסופו של דבר, סיפור אחד מתוך מגוון סיפורים אפשריים.

מה מלמד אותנו סיפורו של גוטמן על הקשר המורכב בין זיכרון קולקטיבי להיסטוריה? בעשורים האחרונים הפך הזיכרון הקולקטיבי נושא למחקר ולימוד באוניברסיטאות.

חיים

כור,

וכח

יתה

טמן,

תכן,

אך

יווח

טמן,

יבה,

וניס

יפור

ראש

ירוע

את

כיר.

לה

הלך

סרה

גוף?

כיב?

יידת

תה,

יקה

ס —

ונה,

(11).

רוט,

תיה

בביב

אשר

ואת

תפק

ינה,

יאה

פרה

טמן

מאיר

כות

ילות

חום

ילות

תוס

גם

רים

רכב

הפך

אות.

תחום מחקר זה ערער על ההייררכיה המדעית המקובלת בין היסטוריה לזיכרון, בין מסמכים לעדויות, בין עובדות לסיפורים. בתוך כך, התעוררו שאלות חדשות לגבי השוליות שיוחסה באופן מסורתי לנשים בכתיבת היסטוריה, שימורה והעברתה. ככלות הכול, הסוכנות התרבותיות העיקריות המופקדות על הזיכרון הקולקטיבי והנחלתו לדור הבא היו נשים ואימהות (בבית, במערכת החינוך וכיוצא באלה). כך למשל, בוועדות הפיוס והאמת בדרום אפריקה תפסו דווקא נשים תפקיד מרכזי בשימור הזיכרון הקולקטיבי של תקופת האפרטהייד והנחלתו. הנשים במיתוס של גוטמן נשארו בגדר אובייקט להתבוננות ולהערצה. סיפורו של גוטמן לא נכתב מנקודת מבטן: הוא מחק את ניסיון האונס, השתיק את קורבן האלימות, והציב במרכז את הקהילה. אכן, זיכרון קולקטיבי הוא בעת ובעונה אחת גם השתקה והשכחה של סיפורים פרטיים, של נקודות מבט אלטרנטיביות. ואולם, דווקא אותו מיתוס "משתיק" הוא גם זה ששימר בשבילנו את הפתח דרכו אפשר לחזור ולהיזכר בפרשה זו. הטקסט שהעניק לנו גוטמן הוא עשיר דיו לאפשר לנו לשאול שאלות עכשוויות ביחס לזיכרון הקולקטיבי שהוא מקדם. לא המסמך ההיסטורי ולא המיתוס הספרותי כשלעצמם יכולים היו לאפשר לנו לברר את הדילמות הקשות שעמדו בפני בני היישוב ובנותיו לגבי היחס בין משפט הקהילה ודמות האישה. רק הקריאה של שני הטקסטים זה מול זה, זה כנגד זה — היא שאפשרה לנו לבחון מחדש ובאור ביקורתי שאלות אוניברסליות אלו, ולתת להן מובן בתוך ההקשר המקומי ההיסטורי שלנו.

הערת המערכת: גרסה מורחבת של מאמר זה, שכותרתה "העסק של רוטשטיין": נחום גוטמן, מיתולוגיה מקומית וניסיון האונס הראשון בתל־אביב", התפרסמה בכתב העת **עיוני משפט** כו 391, תשס"ג. בדרך־כלל איננו נוהגים לפרסם מחדש **זמנים** מאמרים אשר כבר הופיעו בעברית באכסניה אחרת, אולם בגלל שמאמר זה מתאים ביותר לקובץ המיוחד על משפט והיסטוריה, ויש בו עניין רב לקוראי **זמנים**, החלטנו לחרוג מן הכלל.

לקריאה נוספת:

פרוטוקול ישיבת הוועד 29מ, ארכיון עירוני של תל־אביב־יפו (מס' תיק 1–280)

רחל אלבוים־דרור, "האישה הציונית האידיאלית", בתוך: יעל עצמון (עורכת), **התשמע קולך ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית**, ירושלים 2001.

רינה בוגוש, רחל דון־יחיא, **מגדר ומשפט: אפליית נשים בבתי המשפט בישראל**, ירושלים 1999.

נחום גוטמן, **עיר קטנה ואנשים בה מעט: סיפורים על ראשיתה של אחוזת בית**, תל־אביב 1999 (מהדורה ראשונה 1959).

נחום גוטמן, **בין חולות וכחול־שמיים**, תל־אביב 1980.

יואב דגון (אוצר), **הפרדס הקסום — הדימוי האירוטי ביצירתו של נחום גוטמן**, קטלוג התערוכה, תל־אביב 2001.

פייר נורה, "בין זיכרון להיסטוריה: מחוזות הזיכרון", **זמנים** 45, קיץ 1993, 4–19.

יגאל צלמונה, "מזרחה! מזרחה? על המזרח באמנות הישראלית", יגאל צלמונה ותמר מנור־פרידמן (אוצרים), **קדימה: המזרח באמנות ישראל**, קטלוג התערוכה, ירושלים 1998.

מאיר שלו, **סוד אחית העיניים**, תל־אביב 1999.

Walter Benjamin, "Critique of Violence", in: Peter Demetz (ed.), **Reflections**, New York, 1978.

Robert Cover, "The Folktales of Justice: Tales of Jurisdiction", in: Martha Minow, Michael Ryan and Austin Sarat (eds.), **Narrative, Violence, and the Law – The Essays of Robert Cover**, Ann Arbor 1992, 173–202.

Maurice Halbwachs, **On Collective Memory**, trans. and ed. Lewis A. Coser, Chicago 1992.

Lynn A. Higgins and Brenda R. Silver (eds.), **Rape and Representation**, New York 1991.

Assaf Likhovski, **Law and Identity in Mandate Palestine**, Chapel Hill 2006.

Pierre Nora (ed.), **Realms of Memory: the Construction of the French Past**, trans. Arthur Goldhammer, New York 1992.

Ronen Shamir, **The Colonies of Law – Colonialism, Zionism and Law in Early Mandate Palestine**, Cambridge 2000.

מקורות האיורים:

תמונות בעמודים 21, 25, 28: תודה למוזיאון נחום גוטמן לאמנות

תמונה בעמוד 24: לשכת העיתונות הממשלתית

תמונה בעמוד 27: לשכת העיתונות הממשלתית, צלם: יעקב סער